

Jegyesek a határon túlról. A 18. századi csetneki házasságkötések lokális vetülete

A csetneki katolikus templom harangja egy messzi földről származó ifjú szabó, Lászel Mátyás és a helyi özvegyasszony, Balogh Erzsébet házasságkötésére hívta a híveket 1788. május 25-én. Noha az anyakönyv tanúsága szerint a menyasszony csetneki születésű volt, ennél többet nem tudni az életéről,¹ és különös módon épp az exogám vőlegényt ismerhetjük meg jobban a bejegyzésekből. A bécsi származású férfi az év februárjában tűnt fel először a katolikus matrikulában, amikor egy szintén exogám férfi² házasságkötésénél volt felkért tanú, majd néhány nappal később Bentsko András kádármester, későbbi polgár negyedik gyermekénél vállalta a keresztpapai szerepet. A férfi Lászel Mátyás és Katalin fiaként 1766-ban³ született Bécsben, és valószínűleg az 1780-as évek második felében érkezhetett a Gömör megyei Csetnek⁴ mezővárosba. Erre utal az is, hogy 1788-ban esküvői tanúnak, keresztpapának kérték fel, amely feladatok ellátására egy frissen letelepülőt nagy valószínűséggel nem hívtak meg. Hogy mi vonzotta az ekkor nagyjából 26-27 éves ifjút Csetnekre, milyen úton, esetleges megállók után érkezett a településre, sajnos még nem ismert. A Lászel–Balogh házaspárnak nem született gyermeke, Erzsébet halálára csak a férfi 1814. októberi újraházasodása utal.⁵ A keresztszülők és a

¹ Elképzelhető, hogy a Balogh az előző férje neve volt, de nem volt ritka, hogy a nőket a lánykori nevükkel jegyezték fel az anyakönyvbe az újraházasodásukkor is.

² A szepesváraljai születésű férfit, Görgely Imrét 1799-ben *educillator*ként (kocsmáros) említi a forrás, menyasszonya a helybéli Kolisch Zsófia volt.

³ Az 1814 októberében az ochtina polgárlánnyal, Soltész Máriával kötött házasságakor jegyezték fel a szülők nevét, illetve ekkor 48 évesnek vallotta magát az újraházasodó férfi. Ez alapján 1766-ban születhetett, az első esküvőjekor pedig 26 éves lehetett. A magisztrátus előtt 1796 novemberében Tóth János esküdt heves, indulatos viselkedésének vizsgálatában lefolytatott ügy során kihallgatták Lászel Mátyást is, akit ekkor 29 év körülinek regisztráltak a városi jegyzőkönyvbe – ezek alapján 1767-ben születhetett. MVSR SAKE AR MŠ Városi iratok Fasc. III. 1734–1796. 915. A két forrás 1766. vagy 1767. évi születést mutat.

⁴ A település és az egyházközségek történetéről Baros-Gyimóthy 2014: 154–157.

⁵ Lászelnek Soltisz Máriától egy fia és három leánygyermeke született – a legfiatalabb lányról, Julianna Antóniáról nincs adat, az egyetlen fiukat, József Lászlót hétéves korában temették a szülők, míg Ludmilla Terézia és Amália Katalin lányaik szabókhoz mentek feleségül.

házassági tanúk között gyakran feltűnő Lászl név, illetve a városi protokollum bejegyzései azt mutatják, hogy a férfi a közösség megbecsült tagja lett, gyermekei keresztelesekor helyi nemes családok tagjait kérte fel.⁶ Lászl hamarosan polgárjogot szerzett,⁷ hiszen neve 1796-ban már a városi esküdtek között olvasható. Feltételezhető, hogy Lászl Mátyás érvényesülését a megfelelő – esetleg polgár – özvegygel kötött házasság segítette a városi közéletben.⁸ Tisztességével kapcsolatban csupán egy 1811-es evangélikus kereszteleési bejegyzés ad okot némi kételyre, amelyben egy törvénytelen ágyból született gyermek feltételezett apjaként azonosították.⁹ Lászl Mátyás csetneki életét az anyakönyvek segítségével az 1830-as évekig lehet hitelesen követni, példája jól mutatja, hogy a 18. századi, főleg ércbányászatáról és vassfeldolgozásáról híres településen nem csupán a helyi születésű ifjak tudtak érvényesülni, sikeressé válni. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy milyen gyakori volt a 18. századi Csetneken a gyülekezetek¹⁰ határain túlról származó nők és férfiak házasságkötése, milyen területekről érkeztek a katolikus és az evangélikus jövevények, kiket vonzott a mezővárosi élet, mivel foglalkoztak, illetve az anyakönyvek alapján mit tudhatunk meg további életükről az egyházközségekben.

A vizsgált korszak házasságkötései döntően társadalmi normákat tükröznek, a szertartás idejének kitűzése, a lakodalom menete az egyházi szabályok, közösségi normák és szokások mentén történt.¹¹ Releváns forrás hiányában nehéz választ adni arra, hogy a családi érdekek és az egyéni döntések milyen súllyal érvényesültek a párválasztás során, illetve hogy ebben az érzelmeknek mekkora szerepük lehetett. Az egyén lehetőségeit erősen befolyásolta a társadalomban elfoglalt helye,

⁶ Például Lubik Antal Gömör megyei ülnököt.

⁷ A rozsnyói levéltárban őrzött városi jegyzőkönyvek nem tartalmazzák az éves polgárkérvényeket, az elutasításokat vagy a pozitív elbírálások eseteit, így városi polgárnak azt a férfit tekintetem, akit élete során legalább egyszer civisként azonosítottak az anyakönyvekben és/vagy a protokollumban.

⁸ A török kiűzése utáni, újjáépülő Budán vizsgált polgárözvegyeknek elhunyt férjük polgárjoga nyújtott védelmet, biztosított jogokat, megélhetést, és tette őket újra „vonzóvá” a házassági piacon. Géra 2019: 174.

⁹ Az 1811. augusztus 17-i bejegyzésben zárójelben szerepel a katolikus polgár neve: „/Lászl Mátyás:/”. Az evangélikus polgár lányának, Greczjár Annának, akit 25 éves korában, 1813-ban a rozsnyói születésű katolikus kőműves Gran Mihály vezetett oltár elé, ez már a második botlása volt. A házasságkötés tanúi két katolikus polgár, Lászl Mátyás szabómester és Brojek Pál kőműves voltak. A házaspárnak hét törvényes gyermeke született, akik keresztszülei között már nem szerepelt Lászl Mátyás.

¹⁰ A gyülekezetek anyakönyvei az interneten, a mormon egyház által létrehozott és fenntartott www.familysearch.hu honlapon kutathatók.

¹¹ Baros-Gyimóthy 2014.

illetve a hirtelen változó világ – például a járványok vagy a rossz termés – okozta létbizonytalanság. A budai példák is azt mutatják, hogy a párválasztásnál a társadalmi elvárások, az észérvek, és nem a vak szerencsének tartott érzelmek voltak a meghatározók, ugyanakkor a kortársak nem tekintették kizártnak vagy hátránynak a felek közötti vonzódást.¹² A családok gazdasági egységek is voltak, a családnak a társadalmi állásának megfelelő bevétellel kellett rendelkeznie. Ehhez minden családtagnak a maga módján hozzá kellett járulni, így tehát előnyt jelentett, ha a kézműves felesége – esetleg a szülei mellett megtanulva – értett valamelyest a férj mesterségéhez, vagy például tudott nyugtát kiállítani vagy a számadást vezetni.¹³ Sajnos az egyházi céllal készült 18. századi csetneki evangélikus és katolikus anyakönyvek¹⁴ nem feltétlenül őrizték meg a házasságra lépő felek, illetve a szüleik státuszát, foglalkozását, születési helyét, így a házasságkötések mögött meghúzódó gazdasági-praktikus okokat a legtöbbször csak sejteni lehet. A bemutatásra kerülő csetneki jellemzők a családrekonstrukciós módszer nominális vizsgálatának eredményeit tükrözik,¹⁵ amelyeket a mezővárosi magisztrátus jegyzőkönyveivel, városi irataival egészítettem ki.

Mindkét csetneki templomnak több filiája volt,¹⁶ a vizsgálat során az egyházközséget vettem egy egységnek, és endogámnak tekintettem a házasságot függetlenül attól, hogy a felek az anyaegyházból vagy a filiák valamelyikéből származtak-e.¹⁷ Az egyházközség határain túlról érkező feleket vettem exogámnak, tehát a velük kötött házasságot, illetve a két exogám fél között megkötött frigyét is az exogám házasságok kategóriájába soroltam. Az evangélikus lelkészek jellemzően egy helységnevet jegyeztek fel a házasulandó neve mellé,¹⁸ amelyről azonban sok esetben nem derült ki egyértelműen, hogy az az adott személy születési vagy

¹² Géra 2019: 55–56.

¹³ Géra 2019: 30, 198.

¹⁴ Az anyakönyvezés minőségéről: Baros-Gyimóthy 2014; Őri 2003: 142.

¹⁵ Gyakori, hogy a temetési bejegyzésből derül csak ki az elhunyt személy származási helye. Az anyakönyvi adatok feldolgozásánál alkalmazott családrekonstrukciós módszert ismereti: Andorka 1988.

¹⁶ Evangélikus leányegyház volt 1807-ig Gencs, Rekenye és Sebespatak, míg a katolikus anyaegyházhoz a feketelehotai, a geczalfvai, a gencsi, a kuntoplóczi, az ochtinai, a pétermányi, a restéri, a rochfalvai, a rozslosnyai, a sebespataki és a szlabosi lelkek tartoztak. A két gyülekezet közül az evangélikusok lélekszáma volt a korszakban magasabb: Bartolomaeides László a régiót bemutató leírása alapján 1758-ban Csetnek oppidumban 1380 fő evangélikus és 750 fő katolikus hívő élt. Bartolomaeides 1799: 20.

¹⁷ A csetneki jelző alatt a csetneki evangélikus vagy katolikus egyházközség híveit értem.

¹⁸ A felállított 2475 családlapból 1173 darab esetében állt rendelkezésemre mindkét házastársnál valamilyen településnév.

lakhelyét jelöli-e. Nagy valószínűséggel az egyházi vezető a felek lakóhelyét jegyezte fel, legyen a házasságra lépő akár helyben született vagy a szüleivel gyermekként a településre érkezett, esetleg fiatalon itt szerencsét próbáló munkavállaló, aki egy ideje már a közösség tagja volt.¹⁹ A katolikus eseményeket a kezdetektől táblázatos formában jegyezték fel, a plébánosok a házasságra lépők származási és lakhelyét is külön rubrikában rögzít(h)ették.²⁰ Amennyiben arra a lelkiismeretes adminisztráció lehetőséget adott, a *locus originis* adattal dolgoztam.²¹

Az endogám-exogám házasságkötések aránya a gyülekezetekben

Az 1692–1807 között szentesített evangélikus házasságok 48,4%-a volt exogám, az 1735-től regisztrált katolikus frigyek esetében 45,6%-os ez az arány, amely mindenképpen a lakók, a gyülekezetek nyitottságát mutatja. Az eddig publikált hazai kutatások eredményei döntően a 18. századi települések, közösségek nyitottságát mutatják, hiszen a történelmi folyamatok következtében elnéptelenedő, majd a 17. és 18. század fordulójától újjáéledő területeken szívesen fogadták a betelepülő személyeket és családokat is. A 18. század folyamán azonban egyre inkább az endogámia irányába tolódott el a tendencia, a települések bezárták kapuikat az idegenek előtt, ha volt életkorban, anyagi helyzetben, társadalmi rangban és valószínű hovatartozásban elegendő számú házasságra alkalmas személy a közösségen belül.²² A közösségek nyitottságának ingadozása a helyi események – változó gazdasági helyzet, a járványok vagy az elvándorlás következtében megüresedő házassági piac – fényében értelmezhető.²³

¹⁹ Erre a felállított családlapok hiányos születési adatai utalnak.

²⁰ Ennek köszönhető az is, hogy a családlapok 86%-ában, 576 esetben tudtam a házasságkötések endogám-exogám jellegét vizsgálni.

²¹ Az evangélikus matrikulába feljegyzett 203 településnév közül 35 esetet, míg a 158 katolikus közül 20-at nem sikerült feloldanom. Az ismeretlenek között például többször szerepel Lehota neve, amelyből csak a megyében őt is létezett a korban, Gyakori a földrajzi meghatározás, mint például *sub Murensis*, *Slana super*.

²² Jól kimutatható ez a törekvés a kun és jász közösségekben, ahova különösen a redemptio hírére, a lehetőségek kihasználására sokan érkeztek és telepedtek le. Majd 1760-as évek elejétől, például a karcagi református közösség megszilárdulásával egy időben az endogámia is megemelkedett. Örsi 1978: 204, 208.

²³ Benda 2008: 142–145.; Örsi 1978, 1983.

A térbeli exogám frigyek évtizedenkénti bontása különösen a csetneki protestáns gyülekezetben mutat erős ingadozást. Az első évtizedekben megkötött evangélikus házasságok esetében nagyon alacsony a lokális adattal rendelkező bejegyzés.²⁴ Az 1710 június–szeptembere között óriási halálozást okozó pestist²⁵ követően a vizsgálható házasságkötések 69%-a volt exogám. A török kiűzése utáni időszak, illetve a 18. század első évtizedeinek eseményei nem kedveztek a zárt közösségek létrehozásának, ráadásul Csetnek földrajzi elhelyezkedése és adottságai, a gazdag és jó minőségű vasércleőhelyek, illetve az erre épülő, nagyszámú, jól képzett mestert igénylő vasfeldolgozás, az országos vásárok vagy a késztermékek szállítása vonzotta a dolgos kezeket, ahogy a lakosokat kiszolgáló házi iparosokat is.

Az evangélikus exogám házasságok aránya az 1710. évi pestist követő évtizedekben fokozatos csökkent, az 1760-as évtizedben 43%-ot mértem. Némi ingadozás csupán az 1739-es pestisjárványt követő években mutatható ki: de mivel a várost körülvevő zárlatnak és a lakók szabálykövető magatartásának is köszönhetően az evangélikus halálos áldozatok száma nem érte el a 170 főt, így a nem a helybeliekkel kötött házasságok aránya is csak enyhén emelkedett meg. Köszönhetően az ideálisabb életfeltételeknek, a születések száma országos viszonylatban is az 1740-es évektől fokozatosan emelkedett:²⁶ kevesebb volt a felnőtteket tizedelő járvány, a területen nem volt katonai esemény, jobb volt az időjárás, aminek következtében a termés is évről évre megfelelő mennyiségben állt rendelkezésre. Az 1770-es évtizedben a lokálítás szempontjából vizsgálható 229 házasságkötés 52%-a volt exogám. A magasabb érték mögött az 1764–1781 között feljegyzett 72 rozsnyói születésű nőlegény és 67 menyasszony házasságkötése áll.²⁷ A rozsnyói protestáns egyházi élet 1781-es újjáéledése, ezáltal a rozsnyói párok eltűnése is közrejátszott abban, hogy az 1780-as évtizedben már jóval alacsonyabb, 40% közeli értékre csökkent a csetneki exogám házasságok aránya. A vizsgált korszak utolsó évtizedeiben viszont fokozatosan emelkedett az evangélikus gyülekezetben:

²⁴ A 17. században regisztrált 85 házasságkötés közül mindössze 1-nél van lokális adat, míg a következő század első évtizedében a 128 feljegyzett frigyből is csak háromnál maradt fenn a felek születési és/vagy lakhelye. Az 1750-es évekig a felállított családlapok kevesebb mint 30%-ában tudtam a felek valamilyen lokális adatát rekonstruálni; a legmagasabb arányt, 81%-ot az 1770-es évtizedben értem el.

²⁵ Az evangélikus anyakönyvek tanúsága szerint a járványnak közel 780 halálos áldozata volt a gyülekezetben.

²⁶ Benda 2008: 25–26.

²⁷ A rozsnyói protestáns egyház a jezsuita rend térnyerésének következtében 1711 februárjában veszítette el templomát, majd 1714-től – a korábbi filiában – Berzétén, Máriássy Ferenc és Szontágh Zsuzsanna támogatásával találtak menedéket. A feljegyzett rozsnyói születések házassága közül 42 esetben mindkét fél a szomszédos mezőváros szülöttje volt.

a század utolsó évtizedében 52%, a 19. század elején pedig 62%. Ezeknek a háttérben a gyermekek körében pusztító járványok hosszú távú hatása is érzékelhető: az 1750-es évektől szinte minden évtizedben volt egy-két ilyen pandémia, amelyek hiányos nemzedékeket okozva időben később fejtették ki hatásukat.²⁸ Az exogámiát közvetlenül emelte az 1778-ban pusztító tifusz, hiszen ennek a propagatív életkorban lévő hívők közül is sokan áldozatául estek.

A protestáns adatokkal szemben a katolikus plébánosok már a kezdetektől feljegyezték a felek lokális adatait is,²⁹ így a katolikusok körében mért endogám és exogám házasságkötések aránya hitelesebb képet ad a közösség szokásairól. Az exogám házasságok átlagai 43–56% között ingadoztak, kiugró értéket az 1740-es és az 1800-as évek mutatnak. A katolikus egyházközség felállítása után bizonyára sok itt munkát vállaló katolikus férfi és nő is élt az adódó lehetőséggel és lépett házasságra helyi születésű vagy ide származó katolikussal. Az 1739. évi pestisjárvány katolikus áldozatainak neve, száma ugyan nem ismert, de minden bizonnyal a pandémia is hozzájárult ahhoz, hogy az exogám katolikus házasságkötések 1730. évi 44%-os aránya az 1740-es években 60% fölé emelkedett. A járványok természetesen ezt a gyülekezetet sem kímélték, és a házassági piacon kialakuló hiánysabb nemzedék „pótlása” a nem helyben született, itt munkát vállaló idegenekből történhetett a vizsgált korszak legvégén.

Az anyakönyvekben nyomot hagyó járványokon túl az elvándorlás is hozzájárult a házasságra alkalmas férfiak és nők számának csökkenéséhez. Az elvándorlás mértékét vagy a házassági piacon jelen lévő csetneki születésű ifjak és hajadonok számát a hiányosan vezetett anyakönyvi bejegyzések alapján nehéz megbecsülni. A kérdés megválaszolásához a helyben maradt családok gyermekeinek továbbélési esélyei visznek közelebb. A családlapokra felvitt utódok adatai alapján 100 csetneki evangélikus és katolikus gyermekből nagyjából minden negyedik alapított családot az egyházközségében, további 36 evangélikus, illetve 37 katolikus fiatal a 20. életéve előtt meghalt.³⁰ A fennmaradó 41 evangélikus és 39 katolikus gyermek sorsa ismeretlen, a keresztelésük tényén túl semmit sem tudtam az életükből rekonstruálni. Ők talán idősebb korukban elvándoroltak,³¹ vagy még fiatalon életü-

²⁸ A lelkészek gyakran néven sem nevezték a halálokot; ezek hiányában a rozsnyói és ochtina-i gyülekezetek anyakönyvi bejegyzéseit vizsgáltam meg, ahol a gyermekhalálozás nagyságrendileg azonos időszakokban emelkedett meg.

²⁹ Az 1730-as évek adatainál még csak 75% a lokális szempontból vizsgálható házasságkötés, majd a következő évtizedtől végig 90% fölé emelkedett az arányuk.

³⁰ A vizsgált evangélikus gyermekek száma 5271 fő, a katolikus családlapokon 1468 fő.

³¹ Vajon az eltűnő ifjak és hajadonok mely települések házassági piacán jelentek meg? A 18. századi rozsnyói és jolsvai anyakönyvek bejegyzései nem utalnak szoros házassági kap-

ket vesztek, amit az egyházi iratokban nem rögzítettek. Szintén nem alkalmas a forrás a családok anyagi helyzetének és annak változásának nyomon követésére, így tehát a döntések – párválasztás, elköltözés – mögött meghúzódó meghatározó gazdasági tényező rejtve marad. Azonban egy, a városi közösség mindennapjaira, a gazdasági életre, a mesterek és a város bevételeire is hosszú távú hatást kiváltó magisztrátusi döntést mindenképpen meg kell említeni. A tanács 1759. június 28-i határozatában³² a lopással és boszorkánysággal vádolt Szeverini Illés nejét, Vozár Máriát³³ 300 korbácsütésre ítélte, aki az ítélet végrehajtása közben életét vesztette. Mária Terézia még ebben az évben megfosztotta a mezővárost – többek között – a vámszedés és a vásártartás jogától. Míg az előbbi az oppidum 1766-tól újra birtokolta, addig az országos vásártartás jogát II. József az 1785. december 12-én kiadott rendeletében állította csak vissza.³⁴ Minden bizonnyal a gazdasági életet befolyásoló ítélet is hozzájárulhatott az 1760-as években mért alacsonyabb, majd a század végén újra megemelkedő exogám házasságkötési arányhoz.

Jövevények a gyülekezetekben

A csetneki adatok is azt a hazai megfigyelést támasztják alá, miszerint a házasságot a menyasszony templomában szentesítették,³⁵ ezért egyértelmű, hogy a házasságra lépő vőlegényeket és menyasszonyokat személyenként³⁶ vizsgálva az utóbbiak körében mértem a magasabb endogám értéket. A Csetneken nőszülő vőlegények 60%-a keresztelkedett csetneki templomban, míg a menyasszonyok 75%-a volt endogám – ez az arány a két gyülekezetben megegyezett. A két egyházközség házassodási területe között azonban eltérés tapasztalható. Az evangélikusnak a megyei településekkel volt szorosabb kapcsolata, hiszen az exogám vőlegények 68%-a, a menyasszonyok 70%-a származott Gömörből, a katolikusoknál a nem helybeli

csolatra a csetnekiekkel, a kutatást sokkal nagyobb térben kell elvégezni. Tóth 2014.

³² MVSZ SAKE AR MŠ III. Protokoll Tomus 1734–1796. pag. 173–179.

³³ Házasságukat 1737. július 7-én kötötték, egy gyermek születése ismert: Illést 1739 áprilisában keresztelték, aki 1766 előtt nősült, feleségétől, Albiny Annától kilenc gyermeke született. A temetési bejegyzés szerint polgárjoggal rendelkező szabót 1789 áprilisában temették el Csetneken. A szülőkről – egy keresztszülői feladata vállalásán kívül – más adatot nem jegyeztek fel az anyakönyvek lapjaira.

³⁴ Bartolomaeides 1799: 21.

³⁵ A frigyetek általában a vőlegény lakóhelyén is anyakönyvezték, amit az átvizsgált ochtainai és rozsnyói házassági bejegyzések a legtöbbször igazoltak. Benda 2008: 143.

³⁶ A vizsgálat alá vont személyek száma: evangélikus vőlegény 1633 fő, evangélikus menyasszony 1397 fő, katolikus vőlegény 649 fő, katolikus menyasszony 583 fő.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

vőlegényeknek csupán 41%-a, a menyasszonyok 54%-a született a megye határain belül. A házassági kapcsolatok tekintetében a csetneki evangélikusok a legszorosabb kapcsolatot a már említett Rozsnyó (139 fő), Jolsva (51 fő), Ochtina (49 fő), Restér (42 fő) és Gacsalk evangélikus gyülekezeteivel (31 fő) ápták.³⁷ Rudnai, kuntapolcai és rozlozsnyai evangélikusok 21–24 alkalommal³⁸ szerepeltek az anyakönyvben, míg a megye északabbi, 20–25 km-re lévő településeiről (Dobsina, Sajóréde, Felsőajó) vagy a Csetnektől északnyugatra elhelyezkedő településekről (Rochfalva, Geczelfalva, Feketelehota, Nagyszlabos) a század folyamán 10–20 fő lépett házasságra a templomban. Ebbe a kategóriába sorolható a Csetnektől keletre fekvő Betlér is. A leggyakrabban előforduló települések az anyaegyházhoz közel, 5–10 km-re helyezkedtek el, illetve ezen települések katolikus hívei a csetneki gyülekezethez tartoztak. A másik közös pont, különösen a legszorosabb kapcsolatokat ápoló települések körében, hogy közöttük több olyan mezőváros is található, amelyekben szintén a bányászat és a vasfeldolgozás volt a lakosok fő foglalkozása. A katolikus anyakönyvekben a legtöbb megyei születésű exogám felet a gacsalki plébánián keresztelték (19 fő). Az alacsony esetszámok alapján a csetneki katolikusoknak nem voltak szoros házassági kapcsolatai a megye más katolikus gyülekezeteivel.³⁹ Tízen vagy annál többen házasodtak Dobsináról (13 fő), Jolsváról (11 fő), Alsóajóról (10 fő), Felsőajóról (10 fő) és Rozsnyóról (10 fő), a megye többi településről a majd 80 év alatt ennél kevesebb vőlegény és menyasszony származott. A két gyülekezet megyei házasodási körzete fedi egymást, a csetneki templomokba döntően a Sajó és a Murány folyók közötti területekről érkeztek az idegenek. A magasabb gyakoriságot mutató településekkel fennálló kapcsolat az egész század folyamán kimutatható.

A csetneki házasságkötési anyakönyvekben a megye határain túlról érkező feleket is regisztráltak: az evangélikus exogám vőlegények 23%-a, a menyasszonyok 20%-a esett ebbe a kategóriába, a katolikus oldalon jóval magasabb, 42%, illetve 32% volt az arányuk. Tehát míg az evangélikusoknak a megyei településekkel volt szorosabb kapcsolata, addig a katolikus idegenek nagyobb arányban származtak Gömör határain túlról. Döntően a szomszédos megyék településeit sikerült azonosítanom, a legtöbben – 86 evangélikus és 118 katolikus vallású

³⁷ Csetnektől 5 km-re található Ochtina, Restér, Gacsalk és Rozlozsnya, míg Rozsnyó 13 km távolságra van.

³⁸ Kuntapolca és Rozlozsnya 5 km-re, Rudna 10 km-re található az oppidumtól.

³⁹ A katolikus matrikulába feljegyzett megyei települések száma nem érte el az 50-et, míg a protestáns bejegyzésekben 60 fölötti a beazonosított gömöri település. Ugyanakkor Gömörben a katolikus hívek és az egyházak száma az evangélikusokhoz képest jóval alacsonyabb volt. Bartolomaeides 1799: 64.

egyén – Szepes megyéből érkeztek. Az evangélikusoknál kiemelkedik még Liptó (42 fő), Zólyom (28 fő), Hont és Kishont (13–13 fő) megyék szülötteinek száma, a katolikus exogámoknál Zólyom után jóval kisebb esetszámmal Liptó (8 fő) és Abaúj (7 fő) megyék állnak. A matrikulákban jellemzően Gömörtől északra és nyugatra helyezkedő területekről, Turóc, Trencsén, Árva, Nyitra, Pozsony megyékből származó, többségében férfiak neve szerepel, de néhányan érkeztek Sáros, Zemplén, Abaúj, Borsod, Nógrád, illetve Pest-Pilis-Solt megyéből is. A katolikus matrikulák szerint 32 fő az ország határain túlról – cseh, morva, lengyel és német területekről – származott, míg az evangélikusoknál mindössze 15 főt tudtam ebbe a kategóriába sorolni. Ide tartozik a már bemutatott katolikus bécsi szabó, László Mátyás, illetve az 1781-ben magát 55 évesnek valló, szintén bécsi özvegy Beér József is, aki a 49 éves Gathy Johanna özvegyasszonyt vezette ekkor a csetneki katolikus oltár elé.⁴⁰ A városokban a házasságkötés után letelepedő idegenek arányára⁴¹ az újonnan felvett polgárok száma is iránymutató lehet. A közösségek magatartása különbözött abban a tekintetben, hogy a betelepülőket milyen mértékben részesítették polgárjogban.⁴² Csetnek városi protokollumai nem tartalmazzák a polgárjogot kérvényezőket, illetve az azt elnyerők adatait, így bár nem lehet egyöntetűen kijelenteni, hogy a mezőváros melyik típusba tartozik,⁴³ de a 18. századi anyakönyvi feljegyzések alapján Csetnek valószínűleg a nyitott városok kategóriájába sorolható. Több idegen rövid időn belül a város polgárai közé került, amelyhez talán a megfelelő személlyel kötött házasság is hozzájárulhatott. A vallásilag vegyes⁴⁴ és a területileg exogám házasságok

40 A frigyet 1781. április 25-i dátummal jegyezte fel a plébános. A házasfelekről semmit nem árulnak el a bejegyzések, nevüket a keresztszülők és a házassági tanúk között sem talál-
tam.

41 A letelepedés mértékét a családlapok adatai alapján igyekeztem megbecsülni. Azt a család-
dot vettem letelepültnek, amelyből az exogám fél haláláról van adat, illetve ennek hi-
ányában legalább három gyermeküket valamelyik csetneki templomban keresztelték.
A házasságkötés után a protestáns exogám párok 28%-a, a katolikusok 38%-a választott
lakóhelyet a csetneki egyházközség területén. Az évtizedes bontás alapján az 1790 után
házasságot kötött katolikus exogám házaspárok legalább fele itt telepedett le, míg a pro-
testánsoknál azonos időszakban 32%, illetve a korszak utolsó éveiben 26% a letelepültek
aránya. A kiszámolt értékek azonban erősen függenek az anyakönyvezés minőségétől, így
a számok nem feltétlenül adják hiteles képét az exogám házaspárok letelepedési szokásai-
nak.

42 Bácskai 2003: 109–110.

43 A most rendelkezésre álló adatok alapján az evangélikus gyülekezetbe beházasodó férfiak
16,4%-a, míg a katolikus közösségbe érkező férfiak 18,4%-a lett élete során valamikor tel-
jes jogú csetneki polgár.

44 Baros-Gyimóthy 2019.

arányát vizsgálva megállapítható, hogy a csetneki hívek inkább választottak maguknak házastársat az azonos vallású, idegenből származók közül, mint a másik egyházhoz tartozó helybeli lakosok közül.

Arra a kérdésre, hogy mi vonzotta az idegeneket, a kutatás jelen állása alapján az exogám felek foglalkozása segítségével lehet a választ körvonalazni. Az idegenek között nagy számban találtam – jellemzően protestáns vallású – ércbányászokat, kovácsokat, kardverőket, illetve háziiparral foglalkozó protestáns és katolikus mesterembereket, például csizmadiákat, henteseket, molnárokat. Mindkét gyülekezetben magas volt a családotknál szolgálatot vállaló férfiak és nők száma, illetve a katolikus gyülekezetbe több juhász és pásztor érkezett a megyéből vagy távolabbról. Rajtuk kívül egyházi és világi tisztviselők, diákok és tanítók, lelkészek, felügyelők érkeztek és telepedtek le az oppidumban rövidebb vagy hosszabb ideig. A változó adatközlés miatt nem minden exogám férfi és nő neve mellett szerepelt a foglalkozása, így a házasságkötések foglalkozási endogámia–exogámia arányát a kutatás jelen állapotában gyakran csak sejteni lehet: a Szepes megyei Merényből származott Saltzer Éliás foglalkozása ugyan ismeretlen, de apósa, Geczeg Péter és egyetlen fia, Saltzer János is kovácsok voltak. A később polgárjogot szerzett Saltzer János vejét, Fuchs Jánost és az ő apját is kovácsként regisztrálták,⁴⁵ ahogy a Saltzer család több férfitagját is.

Összegzés

A feldolgozott források a 18. századi csetneki gyülekezetek nyitottságát tükrözik. Ezt a magatartást Csetnek település fekvése, földrajzi adottságai, speciális ipara és országos vásárai alapozták meg, amelyet a 17–18. századforduló katonai eseményei, illetve a rengeteg áldozatot követelő 1710. évi pestis tovább erősített. Az idegenből érkező mesteremberek, szolgák, pásztorok stb. nagy számban kötöttek házasságot, alapítottak családot helybeli vagy szintén exogám féllal. Az evangélikus jövevények a megyéből érkeztek elsősorban, míg a katolikus gyülekezetet inkább a megye határain túlról származók választották új közösségüknek. A legintenzívebb kapcsolatokat a szomszédos vármegyékkel tartották fenn a csetnekiek, de az egyházi források messzi földről, német, cseh és lengyel területekről származók nevét is feljegyezték. A felállított családlapok alapján a jövevények – talán a megfelelő személlyel kötött házasság révén – olykor igen gyorsan a közösség – gyakran teljes jogú – tagjává váltak. Ugyanakkor a letelepedés vagy éppen az elvándorlás mértékét az egyházi céllal készült forrásokból nem lehet megállapítani. Ezt az izgalmas és megkerülhetetlen kérdést további források bevonása, illetve a kutatás térbeli kiterjesztése után lehet majd tisztázni.

⁴⁵ Fuchs Mihályt és fiát, Jánost is polgárként említik a forrásban.

Források

Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky Štatny archív v Košiciach Pracovisko Archív Rožňava Mestečko Štítnik (MVSZ SAKE AR MŠ)

Városi iratok Fasc. III. 1734–1796.

III. Protokoll Tomus 1734–1796.

Bartolomaeides Ladislaus 1799: *Memorabilia Provinciae Csetnek*. Excudebat Neosolii

Hivatkozott irodalom

Andorka Rudolf 1988: *A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei*. Budapest.

Bácskai Vera 2003: Bevándorlás és befogadás a dunántúli városokban a 19. század első felében. A bevándorlók esélyei a polgárjog elnyerésére. *Korall* 11–12. május, 103–110.

Baros-Gyimóthy Eszter Márta 2014: Házasságkötési szokások Csetneken az evangélikus és a katolikus anyakönyvek tükrében 1730 és 1807 között. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): *Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben*. Piliscsaba, 153–199.

Baros-Gyimóthy Eszter Márta 2019: Az elegyes házasságok demográfiája. In: Barona Gábor – Kiss Endre (szerk.): *A család egykor és ma 5*. Szeged, 291–305.

Benda Gyula 2008: *Zsellérből polgár – Keszthely társadalma, 1740–1849*. Budapest.

Géra Eleonóra 2019: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után újjászülető (fő)városból 1686–1726*. Budapest.

Őri Péter 2003: *A demográfiai viselkedés mintái a XVIII. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1774–1783*. Budapest.

Örsi Julianna 1978: Karcag házassági kapcsolatai a XVIII–XIX. században. In: Kaposvári Gyula (szerk.): *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyv*. Szolnok, 203–214.

Örsi Julianna 1983: Exogámia és endogámia Magyarországon a XVIII–XX. században. *Demográfia* (26.) 4. 572–597.

Tóth Árpád 2014: Az evangélikus polgárság házassági piacának alakulása a tiszáninneni kerületben 1750 és 1850 között. In: Halmos Károly – Kiss Zsuzsanna – Klement Judit (szerk.): *Piacok a társadalomban és a történelemben*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 26.) Budapest, 448–462.